

Guus' kinderen

Lijsters zoekt foto's van shoa-slachtoffertjes

JMW

Vuijsje reageert op de opinie van Elma Verhey

Jewish Soul

De Bulgaren komen naar het Concertgebouw

Screening

Het jodendom omarmt genetische check-ups

NIW 4

NIEUW ISRAELIETISCH WEEKBLAD

23 oktober 2009 • 5 chesjwan 5770 • Jaargang 145

Begin sjabbat 18.10 uur • Einde sjabbat 19.11 uur



Madoffs wraak



Ghetto



Happy End



Edith Cohen

Dwangarbeiders

Hoe Joden aan het Bosplan werkten

Losse nummers € 2,90



Domweg vergeten

In het Amsterdamse Bos werkten tijdens de oorlog twee groepen Joodse mannen. Elise Friedmann volgt het spoor terug.

ELISE FRIEDMANN

Het 75-jarig jubileum van het Amsterdamse Bos riep dit jaar veel herinneringen op aan de aanleg ervan. Die startte in het crisisjaar 1934 als werkverschaffingsproject, met als motto „Vijf jaar werk voor duizend man”. Tot 1940 werkten 20.000 werkloze Amsterdammers elk drie maanden verplicht aan het ‘Boschplan’, onder leiding van de Nederlandse Heidemaatschappij.

Deze geschiedenis, in 1979 al beschreven in een jubileumboek, kreeg extra aandacht op de website van het Bos en in de media. Herinneringen van getuigen of kinderen van de werklozen zijn vaak dramatisch gekleurd.



BEELD: JOODS HISTORISCH MUSEUM

Abraham Konijn kreeg zijn oproep voor het werk in het Boschplan gewoon van het arbeidsbureau.

Veel van die mannen waren geen lichamelijke arbeid gewend en er werd met de hand gegraven, met de schop en de kruiwagen als enig gereedschap. Achterblijvers werden opgejaagd: het weekloon werd per ploeg vastgesteld op basis van de hoeveelheid verzette grond. Het geschiedenisblad *Anno* citeerde hierover een destijds jonge arbeider: „Er waren onderwijzers en oudjes die krom liepen van de rugpijn, huilend, met bloedende handen.” Een enorme kruiwagen op de Grote Speelweide herinnert aan deze periode. De Tweede Wereldoorlog maakte er met de *Arbeitseinsatz* in Duitsland een eind aan.

Wat er intussen in het Amsterdamse Bos gebeurde, lijkt nu al vrijwel vergeten. In het jubileumboek *Een kruiwagen vol bomen: verleden en heden van het Amsterdamse Bos* uit 1979 staan alleen een paar zinnestukjes over een ‘werkkamp’. Latere teksten en de website van het Bos namen die over: „De Duitse bezetter richtte op verschillende plekken werkkampen in. Bij de Ringvaart in de buurt van het gemaal kwam een kamp voor politieke niet-Joodse gevangenen. En ten noorden van de Bosbaan een werkkamp voor Joden. Zij moesten sloten trekken in de Oeverlanden van de Nieuwe Meer. Tot ze op een dag in overvalwagens werden afgevoerd waarna er niets meer van hen is vernomen.” En: „De Joodse mannen waren geïnterneerd in een werkkamp ten noorden van de Bosbaan, hemelsbreed niet ver van waar sinds 1996 het Dachaumont staat.”

Dat was midden in de bewoonde wereld. Als er in Amsterdam zo’n werkkamp was, is die ene alinea wel heel mager. Joodse werkkampen hebben de deportatie van duizenden Joodse mannen en hun gezinsleden (ruim 12.000 personen) vergemakkelijkt.

Begin 1942 wilde de bezetter Joodse mannen uit de steden tewerkstellen in de intussen leegstaande werkkampen in Noord-Nederland, waar voor de oorlog werklozen ontginningsprojecten van de Nederlandse Heidemaatschappij uitvoerden. Alle 2600 werkloze Joden in Amsterdam kregen een oproep van het arbeidsbureau om zich in de Beurs voor de Diamanthandel te laten keuren. Dat leverde nog niet de helft van de ge-

wenste 1400 goedgekeurde arbeiders op; daarna werden de keuringen oppervlakkiger en werden ook mensen opgeroepen die nog wel werk hadden, of die buiten Amsterdam woonden. Zo werden de vooroorlogse kampen opnieuw bevolkt, opnieuw onder beheer van de Nederlandse Heidemaatschappij. De mannen woonden in dezelfde barakken als hun vooroorlogse collega’s, maar zij kregen minder eten en minder of geen loon, en ze mochten zelden of nooit naar huis. Op 2 oktober 1942 werden alle inwoners via doorgangskamp Westerbork gedeporteerd. Hun gezinnen gingen, onder het mom van gezinshereniging, dezelfde weg.

Over deze Joodse werkkampen is nog weinig bekend. Pas de laatste jaren is de geschiedenis ervan beschreven, vaak door plaatse-lijke amateurhistorici die de sporen ervan in het landschap vonden. De barakken hadden betonnen vloeren, en beton verwijderden is lastig en duur. Maar in het Amsterdamse Bos was voor de oorlog niet zo’n kamp en er is

Toch moet er in het Bos iets geweest zijn: er is een kuil die ‘Jodenkuil’ wordt genoemd

ook geen spoor van te vinden. Er waren meer aanwijzingen dat het verhaal over zo’n kamp niet klopte. Jacques Presser en Lou de Jong, de geschiedschrijvers van het Rijks Instituut voor Oorlogsdocumentatie (nu NIOD), reppen er met geen woord over. Op een lijst van ruim duizend mannen die in oktober 1942 vanuit kamp Westerbork werden gedeporteerd en die als laatste woonadres een werkkamp hadden, wordt het Bosplan niet genoemd. Bij de vele verhalen die het jubileum van het Bos losmaakte, zat er niet één over een Joods werkkamp. Ook de makers van de website joodsewerkkampen.nl hebben hier nooit van gehoord. Toch moet er in het Bos iets geweest zijn: er is een kuil die ‘Jodenkuil’ wordt



FOTO: JOODS HISTORISCH MUSEUM

Bosplan 1944. Lopend achter de kruiwagen
Coenraad van der Glas, rechts Sally Mandaat.

genoemd. Hardnekkig doorspeuren, onder meer door een oproep in het niw, leverde onverwachte resultaten.

Bij de keuringen voor Joodse werkkampen werden sommige Amsterdammers alleen „goedgekeurd voor werk rond Amsterdam”. De meesten van hen moesten werken aan vliegveld Schiphol; 45-plussers gingen naar het Bosplan. Er is geen enkele aanwijzing dat zij daar werden geïnterneerd. Integendeel.

Lou van Coevorden weet het zeker: er was géén werkkamp in het Bosplan. Hij noemt het Bos terloops in zijn boek *There Are No Heroes* ('Helden bestaan niet'). Vanuit Californië vertelt hij hoe zijn vader Isaak met veel andere Joodse mannen in het Bosplan ging werken: „Hij moest sloten graven. Het was hard werken, maar mijn vader leek het met plezier te doen. Hij was er tenminste veilig voor razzia's. Hij deed dat twee weken, en elke avond kwam hij thuis. Maar op een dag kwam hij niet thuis. Hij was naar Westerbork gebracht.” Lou kwam op 10 november 1942 ook in Westerbork en zag daar zijn vader terug, maar hij werd op 28 november 'doorgestuurd' en weet daardoor niet hoe het zijn vader verder is vergaan.

De archieven van Westerbork laten zien dat Isaak Salomon van Coevorden, geboren in Groningen op 21 oktober 1902, tussen 3 en 5 oktober in Westerbork aankwam. Daarvoor woonde hij op Nieuwe Achtergracht 59 hs. Zijn zoon Lou, toen 17, werkte bij de

confectiefabriek Hollandia-Kattenburg en daardoor was het hele gezin voorlopig vrijgesteld van deportatie. Misschien wel daardoor werd Isaak op 1 december vrijgelaten. Maar op 20 januari 1943 werd hij naar kamp Vught gebracht, en vandaar, op 15 november 1943, naar Auschwitz. Officieel is hij daar op 31 januari 1944 omgebracht, tegelijk met zijn vrouw Sophia en hun dochter, de 18-jarige leerling-coupeuse Jetje. Maar, vertelt Lou: „Dat is een datum die ze hebben gegeven aan mensen die zijn omgekomen op een onbekende dag. Ik weet dat mijn moeder en mijn zusje het kamp hebben overleefd, maar daarna in een Zweeds ziekenhuis aan tyfus zijn overleden. Ik weet nog steeds de echte sterfdatum van mijn vader niet.”

Het bovenstaande is niet het enige verhaal over een man die in het Bos had gewerkt. Na die eerste groep mannen – aan wie het jubileumboek van het Amsterdamse Bos één onjuiste alinea wijdt – werkten er vanaf januari 1944 opnieuw Joodse mannen aan het Bosplan. De geschiedenis van het Bos noemt ze met geen woord.

Het waren 45-plussers. Ook zij waren verplicht tewerkgesteld, maar woonden thuis. In februari '44 meldde de illegale *Trouw*: „Onlangs is deze tewerkstelling door de Duitsers gecontroleerd. Hierbij zijn circa 150 Joden opgehaald, die niet op het werk verschenen waren. Hiervan zijn er 30 overgebracht naar de strafgevangenis aan den Amstelveensche-

weg.” Misschien door de alternatieven klaagden deze Bosplanwerkers aanzienlijk minder dan hun vooroorlogse voorgangers. Presser en De Jong noemen ze summier, maar uit de verhalen van hun nu volwassen kinderen spreekt een interessant gezelschap. Voor zover bekend overleefden zij allemaal de oorlog, doordat zij 'gemengd gehuwd' waren.

Salomon Vaz Dias bijvoorbeeld, geboren te Sneek in 1906, had een van oorsprong Duitse echtgenote, vertelt zijn gelijknamige kleinzoon vanuit New York. Toch werd hij bij de grote razzia van 26 mei 1943 gepakt, en doorgestuurd. Hij zat al in drie weken in Bergen-Belsen toen zijn vrouw Elisabeth hem terug wist te halen naar Amsterdam: haar broer diende in de ss. Zij moest hem in Noord-Duitsland ophalen, want Joden mochten toen niet meer in de trein.

Ook Abraham August Konijn, geboren in 1902 te Amsterdam, had een Duitse vrouw. In het Joods Historisch Museum ligt nog zijn oproep tot tewerkstelling in het Amsterdamse Bos. Konijn was procuratiehouder in de firma van zijn vader, M.H. Boas, en werd in de oorlog leraar op de Joodse HBS. Ook in het jhm ligt een verzoekschrift van zijn echtgenote aan de *Zentralstelle für Jüdische Auswanderung* om hem niet te deporteren, in verband met haar gemengde huwelijk.

Coenraad ('Coentje') van der Glas, die in Zuideramstel woonde en op de markt een kousen- en sokkenhandel dreef, gold dankzij een kunstgreep als gemengd gehuwd. „Mijn moeder was van oorsprong niet-Joods, maar was in de dertiger jaren Joods geworden”, meldt hun zoon Max uit Israël: dat wisten zij uit de officiële documenten te verwijderen. Max' vader werkte in het Bosplan van 5 januari '44 tot Dolle Dinsdag, 6 september '44. Er werkten meer mannen uit de buurt. Joden mochten allang niet meer in het openbaar vervoer, maar zij werden opgehaald met een trammetje dat alleen door Joden gebruikt mocht worden, herinnert Max zich. Zijn oom Sally Mandaat woonde in de Hoendiepstraat en stapte op het Daniel Willinkplein in. „Deze rit begon 's morgens om 7 uur vanaf het Scheldeplein (nu Europaplein). Kwam hij bij de halte waar mijn vader opstapte, dan was hij meestal half vol”, vertelt Max, die zijn

TWERKSTELLING IN HET AMSTERDAMSE BOS

BINNENLAND



vader vaak naar de tram bracht. „Het enige wat mijn vader bij zich had was een pakje met wat eetbaars erin. Tegen spertijd was hij dan weer terug.”

De vader van R. Bloch, die nu in Doetinchem woont, moest een kanovijver graven – waarschijnlijk de Bosbaan. „Hij liep alle zes werkdagen van de week negen kilometer heen en terug. Joden mochten niet fietsen. Mijn zus fietste hem regelmatig tegemoet om hem achterop te nemen na het werk. Dat was in de bebouwde kom wegens arrestatiegevaar niet mogelijk, maar op de lange Buitenveldertse Wandelweg wel. Mijn vader bedekte dan zijn jodenster met zijn aktetas, waarin onze 'arische' moeder hem zijn brood meegaf. Zodra ze iemand op de weg zagen, gingen zij naast de fiets lopen.”

Echte arbeiders waren dit niet. Er waren marktkooplieden onder, vertegenwoordigers, winkeliers, musici en wetenschappers. Ernst van den Beugel was de zoon van een bankdirecteur. Sommigen werkten keurig in pak (zie de foto).

Samuel Beem reisde met nog anderen in een treintje vanaf het Haarlemmermeerstation naar het Bos. „Toen de spoorwegstaking uitbrak in september '44, besloot men gewoon niet meer te gaan.” Ook Beem werkte aan een kanobaan, vertelt zijn zoon Hans: „Onder toezicht van de Nederlandse Heidemaatschappij en niet van de bezetters. Een geluk. Regende het, dan onderbrak men het werk en speelde Paul Godwin bijvoorbeeld op zijn viool. Ook loterijtjes organiseerde men wel. De sfeer was er goed. Als kantoorman kreeg mijn vader wel problemen met zijn schouder. Ik denk dat hij dan tijdelijk niet werkte.”

Deze Paul Godwin, in 1902 als Pinchas Goldfein geboren in Sosnowiec (toen Rusland, nu Polen), was een beroemdheid. Zijn

lange vlucht voor de nazi's leidde langs Wenen, Boedapest, Luxemburg en Berlijn. Daar had hij op zijn twintigste zijn eigen orkest, waarmee hij zijn muziekstudie bekostigde. Maar de *Hochschule für Musik* vond dat „misbruik maken van je talent door af te wijken van het serieuze pad”. Hij werd van school gestuurd. Daarna veranderde Pinchas via Pincus in Paul Godwin. Met zijn *Heller Revue Orchesters* speelde hij in de eerste radiouitzendingen. Hij begeleidde films, tourde door het land en werd de best verkochte artiest uit zijn tijd. In tien jaar werden er negen miljoen van zijn platen verkocht. Maar toen Hitler aan de macht kwam, verdwenen in één klap zijn vermogen en zijn eerste 'arische' vrouw. Uiteindelijk arriveerde hij in Nederland met 8 mark, zijn nieuwe 'arische' vriendin Friedel, met wie hij net op tijd trouwde, en zijn Stradivarius uit 1713. Hij speelde onder meer in de Hollandsche (toen 'Joodse') Schouwburg in shows waarin ook Henriëtte Davids optrad.

De revolutionair Sal Santen, ook in deze kanoploeg, beschreef in zijn boek *De B van Bemazzel* hoe Godwin en diens collega Joep Rapphael het Bosplankwartet vormden. Zij waren te jong voor het Bosplan, maar, schreef Santen, een 'goede' arts keurde ze af voor Schiphol om hun vingers te sparen. Daarvoor had ook de opzichter van de Heidemaatschappij alle begrip. „Alleen viel er op die manier niet veel te verdienen.” Het loon was nog steeds

afhankelijk van de hoeveelheid grond die een ploeg verplaatste.

In deze ploeg zat ook de eminente jurist professor Marcel Henri Bregstein. Deze voormalige rector magnificus van de Universiteit van Amsterdam haalde wekelijks geld op om de minder bedeelden een toelage te geven op de paar guldens die zij verdienden”, schreef Santen.

Vergeleken met ander werk noemde Sal Santen dat op het Bosplan „een lachertje”. Ook Isaak van Coevorden, uit de eerste groep Joodse tewerkgestelden, deed het blijkbaar met plezier. Maar al waren hij en zijn lotgenoten niet geïntereerd, het lijkt wel zeker dat zij, net als de bewoners van Joodse werkkampen, rond 2 oktober 1942 vanuit het Bos zijn gedeporteerd.

Voorlopig is alleen Van Coevorden aan de vergetelheid ontrukkt. Het zou mooi zijn om zijn naam nog ooit, aangevuld met alle andere, te kunnen zien in de 'Jodenkuil' in het Amsterdamse Bos. ■